

Dr Midhat Šamić

SARAJEVO I ŽIVOT U NJEMU POČETKOM XIX STOLJEĆA (prema zabilješkama nekih francuskih putnika iz toga doba¹)

I. BORAVAK NEKIH RANIJIH FRANCUSKIH PUTNIKA U SARAJEVU

Mnogi francuski putnici koji su dolazili u Bosnu počevši od XVII vijeka naovamo nisu propuštali da posjete i njen glavni grad Sarajevo. Što je, uz to, za nas od naročite važnosti, mnogi od njih su o njemu zabilježili svoja zapažanja i utiske, više ili manje značajne. Neke od tih zabilježaka objavili su sami autori u obliku putopisa, neke su, po njihovoj smrti, izdali drugi, u obliku putopisa ili građe, dok je izvještaj dio zabilježaka, od kojih neke nisu ni danas bez interesa i značaja, ostao u rukopisu, kao arhivska građa koja čeka izdavača.

Tako, na primjer, u XVII stoljeću kroz naš grad su, pored ostalih, prošla i tri francuska putnika, dobra posmatrača, koji su nam ostavili o Sarajevu svoja zapažanja i utiske. To su: Kikle (Quiclet), Pule (Poullet) i Luj Žedoan (Louis Gédoyen). Zapažanja i utisci prve dvojice objavljeni su najprije u njihovim putopisima², zatim, na francuskom i srpskohrvatskom jeziku (uz sumarne podatke o djelima i njihovim autorima), u Glasniku Zemaljskog muzeja³. Budući da su te zabilješke dosta poznate i pristupačne svakome i danas, mi se ovdje nećemo na njima zadržavati⁴.

Nešto manje poznata su zapažanja i utisci trećega pomenutog putnika, Luja Žedoana⁵. Stoga ćemo reći nekoliko riječi o njegovom prolasku kroz Sarajevo i o njegovim zabilješkama o ovome gradu.

1 Za ovaj rad iskorišćeni su neki odlomci iz našeg djela: *Les Voyageurs français en Bosnie à la fin du XVIIIe siècle au début du XIXe et le pays tel qu'ils l'ont vu.* (Collection Etudes de littérature étrangère et comparée, no 33.) Paris, M. Didier, 1966. In-8, 285 p. et 2 cartes.

2 Upor. *Les Voyages de M. Quiclet à Constantinople...*, Paris, P. Promé, 1664; Poullet, *Nouvelles relations du Levant...*, Paris, L. Billaine, 1667.

3 Upor. dr Čiro Truhelka, *Opis Dubrovnika i Bosne iz godine 1658.* (GZM, XVII, 1905, str. 415—440); Vjekoslav Jelavić, *Doživljaji Francuza Poulleta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu, godine 1658.* (GZM, XX, 1908, str. 23—75.)

4 Vidjeti o tome: M. Šamić, *Les Voyageurs français en Bosnie...*, str. 42—48.

5 Koliko nam je poznato, njih je kod nas jedini objavio dr Milenko Vesnić u *Bosanskoj vili* (1910, br. 3—6, str. 58—60), na osnovu izdanja Ogista Bopa (Auguste Bopp). — V. nap. 6.

Luj Žedoan, poznat u svoje vrijeme pod imenom »Žedoan Turčin«, obavljao je neke diplomatske funkcije, među kojima i funkciju francuskog konzula u Siriji. Idući u Alep da stupi na dužnost, 1623. godine, on je na svome putu — dugom i punom raznih doživljaja i nezgoda — prošao i kroz neke naše gradove: Zadar, Split, Beograd i dr. Tom prilikom je posjetio i Sarajevo, u kome je, početkom januara 1624, proveo sedam dana. O glavnom gradu Bosne, kao i o drugim našim gradovima kroz koje je proputovao, zabilježio je utiske u svom dnevniku i prepisci, koji su docnije objavljeni u Parizu⁶.

Glavni grad Bosne i Hercegovine, čiji je »položaj vrlo lijep«⁷, jeste, po njegovom nahodenju, »grad velik poput Venecije«, u kome ima »svih vrsta namirnica u izobilju i po jeftinoj cijeni; vina su u njemu izvrsna, voda bolja, a zrak zdraviji, što čini da većina stanovnika dostiže starost do sto i sto dvadeset godina«⁸; a »najslabiji žive obično osamdeset i sto godina«⁹. U pogledu odnosa sarajevskih Turaka prema hrišćanima, putnik primjećuje da se prema ovima »dosta dobro ophodi«¹⁰ (ili bar, kako ističe na drugom mjestu, njih mnogo ne tiranišu¹¹), i da se oni »lako oslobađaju od davanja djece kao danku, plaćajući 30 ili 40 talira dražbenim povjerenicima koje Turci šalju da ubiru danak«¹².

Od francuskih putnika koji su prošli kroz Sarajevo u XVIII vijeku poznat nam je, između ostalih, čuveni pustolov i poturčenjak Klod-Aleksandar de Bonval (Claude-Alexandre de Bonneval). Istaknuta ličnost svoga doba, on se dopisivao, pored ostalog, s Fenelonom (Fénelon), Monteskijem (Montesquieu) i Volterom (Voltaire), i o njemu su pisali, pored ostalih, Sen-Simon (Saint-Simon) i Sent-Bev (Sainte-Beuve¹³). Njega je pustolovna sudbina doplavila i u Sarajevo, u kome je ostao više od godinu dana i u kome se i »poturčio«, dobivši novo ime Ahmet-paša (ili Osman-paša). Izuzev podataka o prelasku na islam, on nam je, u vezi sa svojim boravkom u Sarajevu, ostavio malo o sebi. Evo kako on, u jednom pismu upućenom Volteru, objašnjava razloge koji su ga natjerali da donese odluku o »poturčivanju«: »... istina je da sam uvijek bio mišljenja da je Bogu sasvim svejedno da li je neko musliman, ili hrišćanin, ili jevrej, ili gebr: u tom sam uvijek dijelio mišljenje vojvode od Orleana [...] i svih uglednih ljudi s kojima sam se družio [...]; najzad, trebalo je da izgubim glavu, ili da na nju nataknem turban.«¹⁴ Ali, malo dalje, otkriva on svoju zadnju misao i pravi razlog svoga prelaska na islam: »U duši sam osjetio neki pokret turske milosti, a on se sastojao u čvrstoj nadi da dadnem po njuški princu Eugenu, kad

6 *Journal et correspondance de Gédéon »le Turc«* ..., Paris, Plon-Nourrit et Cie, 1909. XXVIII-232 p.

7 Ibid., str. 41.

8 Ibid., 39.

9 Ibid., 41.

10 Ibid., 39.

11 Ibid., 41.

12 Ibid., 39.

13 C.—A. Sainte-Beuve, *Causeries du Lundi*, t. V. Paris, Garnier-Frères, 1852, str. 397—415.

14 Voltaire, *Oeuvres*, t. XLVIII, Paris, Lefèvre et F. Didot 1832, str. 339.

CLAUDE ALEXANDRE DE BONNEVAL (AHMET-PAŠA ILI OSMAN-PAŠA)

budem zapovijedao turskom vojskom.«¹⁵ Najzad, pošto je naveo hodžinu besjedu, on opisuje vjerski obred, koji je »obavljen u prisustvu dvojice muslimana, koji su odmah otišli da o tome obavijeste bosanskog pašu. Dok su oni predavali poruku, meni su obrijali glavu i imam mi je na nju stavio turban«.¹⁶

Prinuđen da živi u Sarajevu, od penzije koju su mu dali i aktivne prirode, Bonval je nastojao da zadovolji svoju urođenu potrebu za aktivnošću vršeći, s bosanskim radnicima, koje je u tu svrhu uzeo pod najam, »istraživanja tla u okolini grada«¹⁷, i »mislilo se da traži zlato«¹⁸.

Najzad, blagodareći promjenama u Carigradu, dozvoljeno mu je da ode iz Sarajeva. Prema zabilješkama jednog franjevačkog ljetopisca, sa sobom je odveo tri stotine mladih Bosanaca da ih uputi u topničku

15 Ibid., str. 341.

16 Ibid., 341.

17 Gorceix (Septime), *Bonneval pacha* ... Paris. Plon, 1953, str. 156.

18 Ibid., 156.

vještinu; ali su se uskoro vratili ovi »mladići brez zdravja, goli, i brez zanata«¹⁹.

To je, ukratko ispričana, čudna istorija ovoga francuskog putnika, koji je proveo u Sarajevu četrnaest mjeseci i koji je, mada porijeklom iz jedne stare porodice revnih katolika, primio u Bosni islam, čovjeka koji je »stekao evropski glas zahvaljujući svome vojnom talentu, neobuzdanoj neustrahovitosti, političkoj pronicljivosti, neukrotivoj gordosti i naravi koju ništa nije moglo obuzdati«²⁰.

II. BORAVAK FRANCUSKIH PUTNIKA U SARAJEVU POČETKOM XIX STOLJEĆA

Ali je naročito znatna i značajna grupa francuskih putnika koji su dolazili u Bosnu, a neki od njih i u Sarajevo, početkom XIX vijeka, u Napoleonovo doba. Njihov dolazak u našu zemlju bio je vezan, gotovo uvijek, za Napoleonove političke planove na Istoku (»gomilati informacije u cilju njihovog praktičnog iskorišćavanja« — u tom je čitav Napoleon, kaže ruski historičar Tarle²¹), ili za izvođenje programa njegove ekonomske politike (borba Napoleonove kontinentalne blokade protiv engleske blokade, i zamjena morskog puta, koji su ugrozili Englezi, kopnenim putem, koji je udarao preko naših zemalja). Ti putnici mogu se podijeliti na nekoliko grupa, prema svojoj profesiji i cilju svoga putovanja u Bosnu:

1. Diplomati: francuski konsul u Travniku Pjer David (Pierre David) i njegovi saradnici, među kojima treba naročito pomenuti Amédea Šmeta de Fossa (Amédée Chaumette Des Fossée); zatim nesuđeni vicekonsul u Sarajevu Pjer-Onore Feliks (Pierre-Honoré Félix).

2. Neki vojni emisari, od kojih dva erudita — Šarl Pertizje (Charles Pertusier) i Feliks Božur (Félix Beaujour) — i nekoliko oficira za izviđanje: general Š. N. d'Antoar (Ch. N. d'Anthouard), kapetani Lekler (Leclerc), Ru-la-Mazlijer (Roux-la-Manzellière), Rioler (Riollay) i dr.

3. Neki Francuzi na prolazu kroz Bosnu, među kojima se nalaze Hug Pukvil (Hugues Pouqueville), Antoan-Fransoa Andreosi (Antoine-François Andréossi) i, naročito, Paskal-Toma Furkad (Pascal-Thomas Fourcade).

Da se ovdje kratko zadržimo samo na boravku u Sarajevu trojice najvažnijih: Pjera Davida, Feliksa i Furkada.

19 Ljetopis fra Nikole Lašvanina, GZM, XXVII, Sarajevo, 1915, str. 73 (13). — Evo čitavoga odlomka u kome ljetopisac govori o Bonvalu: »... ozgor rečeni djeneral Bonavalle ode u Sarajevo s pašom, i tu se poturči on, i njegova dva druga, i njemu dadiše ime Ahmet Beg, potom toga ode u Carigrad gde ga učiniše topčarom, i odvede iz Bosne za trista turske momčadi da ih uči zanatu topovim kako se blu gradovi, i kako se isti topovi salivaju, ali domalo vrijeme vratiše se rečeni mladići brez zdravja, goli, i brez zanata.«

20 Lavissee (Ernest) et Rambaud (Alfred), *Histoire générale...* t. VII, str. 125—126. — O Bonvalu je kod nas pisao Vjekoslav Jelavić: **Grof Bonneval u Bosni (Hrvatski dnevnik, II, Sarajevo, 1907, br. 15—19).**

21 E. Tarle, *Napoléon* (trad. du russe), Paris, Payot, 1937, str. 132.

CLAUDE ALEXANDRE DE BONNEVAL (AHMET-PAŠA ILI OSMAN-PAŠA)

budem zapovijedao turskom vojskom.«¹⁵ Najzad, pošto je naveo hodžinu besjedu, on opisuje vjerski obred, koji je »obavljen u prisustvu dvojice muslimana, koji su odmah otišli da o tome obavijeste bosanskog pašu. Dok su oni predavali poruku, meni su obrijali glavu i imam mi je na nju stavio turban«.¹⁶

Prinuđen da živi u Sarajevu, od penzije koju su mu dali i aktivne prirode, Bonval je nastojao da zadovolji svoju urođenu potrebu za aktivnošću vršeći, s bosanskim radnicima, koje je u tu svrhu uzeo pod najam, »istraživanja tla u okolini grada«¹⁷, i »mislilo se da traži zlato«¹⁸.

Najzad, blagodareći promjenama u Carigradu, dozvoljeno mu je da ode iz Sarajeva. Prema zabilješkama jednog franjevačkog ljetopisca, sa sobom je odveo tri stotine mladih Bosanaca da ih uputi u topničku

15 Ibid., str. 341.

16 Ibid., 341.

17 Gorceix (Septime). *Bonneval pacha* ..., Paris, Plon, 1953, str. 156.

18 Ibid., 156.

vještinu; ali su se uskoro vratili ovi »mladići brez zdravja, goli, i brez zanata«¹⁹.

To je, ukratko ispričana, čudna istorija ovoga francuskog putnika, koji je proveo u Sarajevu četrnaest mjeseci i koji je, mada porijeklom iz jedne stare porodice revnih katolika, primio u Bosni islam, čovjeka koji je »stekao evropski glas zahvaljujući svome vojnom talentu, neobuzdanoj neustrahovitosti, političkoj pronicljivosti, neukrotivoj gordosti i naravi koju ništa nije moglo obuzdati«²⁰.

II. BORAVAK FRANCUSKIH PUTNIKA U SARAJEVU POČETKOM XIX STOLJEĆA

Ali je naročito znatna i značajna grupa francuskih putnika koji su dolazili u Bosnu, a neki od njih i u Sarajevo, početkom XIX vijeka, u Napoleonovo doba. Njihov dolazak u našu zemlju bio je vezan, gotovo uvijek, za Napoleonove političke planove na Istoku (»gomilati informacije u cilju njihovog praktičnog iskorišćavanja« — u tom je čitav Napoleon, kaže ruski historičar Tarle²¹), ili za izvođenje programa njegove ekonomske politike (borba Napoleonove kontinentalne blokade protiv engleske blokade, i zamjena morskog puta, koji su ugrozili Englezi, kopnenim putem, koji je udarao preko naših zemalja). Ti putnici mogu se podijeliti na nekoliko grupa, prema svojoj profesiji i cilju svoga putovanja u Bosnu:

1. Diplomati: francuski konsul u Travniku Pjer David (Pierre David) i njegovi saradnici, među kojima treba naročito pomenuti Amédea Šmeta de Fossa (Amédée Chaumette Des Fossée); zatim nesuđeni vicekonsul u Sarajevu Pjer-Onore Feliks (Pierre-Honoré Félix).

2. Neki vojni emisari, od kojih dva erudita — Šarl Pertizje (Charles Pertusier) i Feliks Božur (Félix Beaujour) — i nekoliko oficira za izviđanje: general Š. N. d'Antoar (Ch. N. d'Anthouard), kapetani Lekler (Leclerc), Ru-la-Mazlijer (Roux-la-Manzellière), Rirole (Riollay) i dr.

3. Neki Francuzi na prolazu kroz Bosnu, među kojima se nalaze Hug Pukvil (Hugues Pouqueville), Antoan-Fransoa Andreosi (Antoine-François Andréossy) i, naročito, Paskal-Toma Furkad (Pascal-Thomas Fourcade).

Da se ovdje kratko zadržimo samo na boravku u Sarajevu trojice najvažnijih: Pjera Davida, Feliksa i Furkada.

19 Ljetopis fra Nikole Lašvanina, GZM, XXVII, Sarajevo, 1915, str. 73 (13). — Evo čitavoga odlomka u kome ljetopisac govori o Bonvalu: »... ozgor rečeni djeneral Bonavalle ode u Sarajevo s pašom, i tu se poturči on, i njegova dva druga, i njemu dadiše ime Ahmet Beg, potom toga ode u Carigrad gde ga učiniše topčarom, i odvede iz Bosne za trista turske momčadi da ih uči zanatu topovim kako se biu gradovi, i kako se isti topovi salivaju, ali domalo vrimenta vratiše se rečeni mladići brez zdravja, goli, i brez zanata.«

20 Lavissee (Ernest) et Rambaud (Alfred), *Histoire générale...*, t. VII, str. 125—126. — O Bonvalu je kod nas pisao Vjekoslav Jelavić: *Grof Bonneval u Bosni* (Hrvatski dnevnik, II, Sarajevo, 1907, br. 15—19).

21 E. Tarle, *Napoleon* (trad. du russe), Paris, Payot, 1937, str. 132.

CLAUDE ALEXANDRE DE BONNEVAL (AHMET-PAŠA ILI OSMAN-PAŠA)

budem zapovijedao turskom vojskom.¹⁵ Najzad, pošto je naveo hodžinu besjedu, on opisuje vjerski obred, koji je »obavljen u prisustvu dvojice muslimana, koji su odmah otišli da o tome obavijeste bosanskog pašu. Dok su oni predavali poruku, meni su obrijali glavu i imam mi je na nju stavio turban«.¹⁶

Prinuden da živi u Sarajevu, od penzije koju su mu dali i aktivne prirode, Bonval je nastojao da zadovolji svoju urođenu potrebu za aktivnošću vršeći, s bosanskim radnicima, koje je u tu svrhu uzeo pod najam, »istraživanja tla u okolini grada«¹⁷, i »mislilo se da traži zlato«¹⁸.

Najzad, blagodareći promjenama u Carigradu, dozvoljeno mu je da ode iz Sarajeva. Prema zabilješkama jednog franjevačkog ljetopisca, sa sobom je odveo tri stotine mladih Bosanaca da ih uputi u topničku

15 Ibid., str. 341.

16 Ibid., 341.

17 Gorceix (Septime). *Bonneval pacha* ... Paris, Plon, 1953, str. 156.

18 Ibid., 156.

vještinu; ali su se uskoro vratili ovi »mladići brez zdravja, goli, i brez zanata«¹⁹.

To je, ukratko ispričana, čudna istorija ovoga francuskog putnika, koji je proveo u Sarajevu četrnaest mjeseci i koji je, mada porijeklom iz jedne stare porodice revnih katolika, primio u Bosni islam, čovjeka koji je »stekao evropski glas zahvaljujući svome vojnom talentu, neobuzdanoj neustrahovitosti, političkoj pronicljivosti, neukrotivoj gordosti i naravi koju ništa nije moglo obuzdati«²⁰.

II. BORAVAK FRANCUSKIH PUTNIKA U SARAJEVU POČETKOM XIX STOLJEĆA

Ali je naročito znatna i značajna grupa francuskih putnika koji su dolazili u Bosnu, a neki od njih i u Sarajevo, početkom XIX vijeka, u Napoleonovo doba. Njihov dolazak u našu zemlju bio je vezan, gotovo uvijek, za Napoleonove političke planove na Istoku (»gomilati informacije u cilju njihovog praktičnog iskorišćavanja« — u tom je čitav Napoleon, kaže ruski historičar Tarle²¹), ili za izvođenje programa njegove ekonomske politike (borba Napoleonove kontinentalne blokade protiv engleske blokade, i zamjena morskog puta, koji su ugrozili Englezi, kopnenim putem, koji je udarao preko naših zemalja). Ti putnici mogu se podijeliti na nekoliko grupa, prema svojoj profesiji i cilju svoga putovanja u Bosnu:

1. Diplomati: francuski konsul u Travniku Pjer David (Pierre David) i njegovi saradnici, među kojima treba naročito pomenuti Amadea Šometa de Fossa (Amédée Chaumette Des Fossée); zatim nesudeni vicekonsul u Sarajevu Pjer-Onore Feliks (Pierre-Honoré Félix).

2. Neki vojni emisari, od kojih dva erudita — Šarl Pertizje (Charles Pertusier) i Feliks Božur (Félix Beaujour) — i nekoliko oficira za izviđanje: general Š. N. d'Antoar (Ch. N. d'Anthouard), kapetani Lekler (Leclerc), Ru-la-Mazlijer (Roux-la-Manzellière), Rioler (Riollay) i dr.

3. Neki Francuzi na prolazu kroz Bosnu, među kojima se nalaze Hug Pukvil (Hugues Pouqueville), Antoan-Fransoa Andreosi (Antoine-François Andréossi) i, naročito, Paskal-Toma Furkad (Pascal-Thomas Fourcade).

Da se ovdje kratko zadržimo samo na boravku u Sarajevu trojice najvažnijih: Pjera Davida, Feliksa i Furkada.

19 Ljetopis fra Nikole Lašvanina, GZM, XXVII, Sarajevo, 1915, str. 73 (13). — Evo čitavoga odlomka u kome ljetopisac govori o Bonvalu: »... ozgor rečeni djeneral Bonavalle ode u Sarajevo s pašom, i tu se poturči on, i njegova dva druga, i njemu dadiše ime Ahmet Beg, potom toga ode u Carigrad gde ga učiniše topčarom, i odvede iz Bosne za trista turske momčadi da ih uči zanatu topovim kako se biu gradovi, i kako se isti topovi salivaju, ali domalo vrmena vratiše se rečeni mladići brez zdravja, goli, i brez zanata.«

20 Lavissee (Ernest) et Rambaud (Alfred), *Histoire générale*... t. VII, str. 125—126. — O Bonvalu je kod nas pisao Vjekoslav Jelavić: *Grof Bonneval u Bosni (Hrvatski dnevnik, II, Sarajevo, 1907, br. 15—19)*.

21 E. Tarle, *Napoléon* (trad. du russe), Paris, Payot, 1937, str. 132.

PIERRE DAVID, FRANCUSKI KONSUL U TRAVNIKU (PORTRET NASLIKAO PIERRE — NARCISSE GUÉRIN)

Pjer David (1772 — 1846) dolazio je u Sarajevo u julu 1813. godine da otkloni teškoće na koje je nailazila u Bosni francuska trgovina s Levantom, nazvana »levantskom trgovinom«. Pošavši s porodicom iz Travnika 12. jula, P. David se na putu zadržao nekoliko dana u Fojnici (naime, on je na putu za Sarajevo saznao da je u glavnom gradu Bosne eksplodirala jedna tvrđava, pa nije htio da stigne u njega neposredno poslije »javne nesreće«, a uz to su se u Sarajevu širile vijesti da on dolazi »sa šest hiljada Francuza«), tako da je u Sarajevo stigao tek 16. jula. Dočekan je srdačno. Na svoje veliko iznenađenje, prošao je gradom »usred mnogobrojnog naroda, bez direktnih ili indirektnih uvreda, a nijedno dijete nije uputilo neku uvredljivu riječ na adresu francuskog imena«²². Sarajevske age i efendije su mu učinile mnoge poklone: jagnjad za njega, slatko i kajmak za njegovu djecu, vreće ječma za konje. Razmjena posjeta i večera, s jedne i druge strane, nije izostala. P. David je iskoristio ovu priliku da »preporuči« francusku trgovinu, da »zatraži suzbijanje razbojništva«, da »pokaže koliko je ova trgovina

²² Arhiv Ministarstva spoljnih poslova u Parizu (u daljem tekstu: AE). Traunik 3, 15. jula 1813. — U Travniku P. David je bio naviknut da ga tako reći, na svakom koraku obasipaju pogrđama i uvredama.

korisna za Bosnu²³. Na večeri koju je, »a la franga«, priredio sarajevskom muli, konsul je imao zadovoljstvo da vidi kako pije vino »jedan od poglavica islamskog zakona²⁴ i jedan od starih neprijatelja Francuza.

Pošto je proveo u Sarajevu tri nedjelje, P. David je otputovao u Travnik 4. avgusta, ispraćen opet srdačno, ne samo od zvaničnih ličnosti već i od »jako mnogo naroda«, koji se našao ondje kuda je konsul prolazio i ponudio mu »više od šezdeset fildžana kafe, koji su prema tadašnjem običaju bili redani po zemlji²⁵; a iz usta naroda, »koji nas je doskora obasipao uvredama, čule su se samo [...] blagonaklone želje²⁶. Konsul je velikodušno i široke ruke plaćao ovu učtivost i blagonaklonost sipajući novac i milostinju »da bi onaj prvi utisak koji je francuski konsulat učinio u ovom gradu, koji se tako dugo protivio njegovom uspostavljanju, preobratio kod javnog mnijenja u svoju korist i ostavio dugu i prijatnu uspomenu²⁷.

P. David je ponio iz Sarajeva utisak da je njegova posjeta glavnom gradu Bosne ne samo »korigovala sliku koju su rukovodioci ovoga glavnog grada imali o nama, i otklonila njihove predrasude i sumnje²⁸ nego i da je ona »učvrstila naš ugled u ovoj pokrajini, uticaj konsullata«, i čak »uspostavljanje novoga trgovačkog puta, kao i trgovačke agencije u Sarajevu.²⁹ Utoliko su dublja bila njegova osjećanja razočarenja i tuge kad je vidio malo docnije kraj ovoga velikog poduhvata, koji je on započeo i podržavao s toliko strastvene ljubavi i revnosti.

Nije bez interesa ni boravak nesudenog francuskog vicekonsula Pjera Onorea Feliksa u Sarajevu. Evo pod kojim okolnostima se njegov dolazak desio:

Jedna od mjera koje su bile preduzete — blagodareći Pjeru Davidu, dobrim dijelom — da se olakša i zaštititi levantska trgovina, bilo je otvaranje vicekonsulata u Sarajevu. Vicekonsul u ovom gradu, kao i vicekonsuli u Jedrenama i Prištini, prema jednoj noti koju je Porti podnio francuski ambasador Andreosi, morali su da »nadziru kretanje karavana koje prenose kroz Bosnu bogate konvoje robe iz Evrope...«, kao i da ukazuju »potrebnu pomoć i zaštitu specijalnim kuririma i redovnoj pošti iz Francuske koji prolaze ovim putom³⁰.

Na mjesto vicekonsula u Sarajevu bio je imenovan 1811. godine Pjer Onore Feliks, koji je do 1810. godine bio vicekonsul u Mesini. Po primitku dekreta (koji mu je bio poslan 12. januara 1812), Feliks se uputio, kao što sam kaže, »odmah na granice Bosne« da bi tu sačekao ferman³¹, a zatim odatle, po svoj prilici, budući da ferman nije stizao,

23 Ibid., 24. jula 1813.

24 Ibid., 10. avgusta 1813.

25 Ibid., 10. avg. 1813.

26 Ibid., 10. avg. 1813.

27 Ibid., 18. jula 1813.

28 Ibid., 10. avg. 1813.

29 Ibid., 10. avg. 1813.

30 AE, Turquie, 226, 23. sept. 1812.

31 AE, Dossier personnel de P.-H. Félix, 10. juna 1814.

— u Sarajevo³². Ali nije mogao da »nastupi dužnost« vicekonsula: ferman, uprkos intervencijama francuske vlade, nije mu nikad ni bio poslan, vjerovatno stoga što su »istaknuti ljudi u Sarajevu, koji su prije oka gledali na nastanjivanje nekog francuskog agenta među njima, spriječili u Carigradu njegovo slanje«³³. Slabog zdravlja (bio je »osjetljiv na plućima«³⁴, on se u Sarajevu razbolio od »neke nervne bolesti«, koja ga je natjerala da otputuje za Ljubljanu i Trst na liječenje. Uskoro je trgovina udarila svojim uobičajenim morskim putem i vicekonsulat u Sarajevu je postao »bespredmetan i beskoristan«.

Od francuskih putnika iz ove grupe od posebnog značaja je — s obzirom na zapažanja koja je prilikom svoga boravka u Sarajevu zabilježio — Paskal-Toma Furkad.

Furkad (1769 — 1813) je bio konsul u mnogim gradovima u Turskoj: Kaneja (La Canée), Sinop, Solun. Široke kulture, poznavalac antičkih jezika i verziran u mnoge nauke (u istoriju, geografiju, botaniku, mineralogiju), obdaren bujnom maštom, i pjesnik povrh svega, on je istražio mnoge oblasti u kojima je boravio: Sinop i Paflagoniju (Paphlagonie), Kostambol (Costambol). Blagodareći svojim radovima postao je dopisni član Francuskog instituta.³⁵

Imenovan 6. januara 1812. godine za konsula u Solunu³⁶, krenuo je na put tek krajem godine i stigao u Solun u aprilu 1813. Na putu za ovaj grad prošao je kroz Bosnu, u kojoj se zadržao oko tri mjeseca³⁷, najviše u Sarajevu. Boravak u našoj zemlji je iskoristio za proučavanje raznih problema zemlje: rezultate svojih zapažanja saopštio je u putnom dnevniku, kao i u nizu izvještaja i memoara upućenih Ministarstvu spoljnih poslova³⁸ i Ministarstvu industrije i trgovine³⁹. Njegova zapažanja o Bosni su utoliko dragocjenija što potiču od jednog čovjeka nadarenog i iskusnog, koji dobro poznaje Orijent, budući da je u njemu proveo osamnaest godina⁴⁰, koji je već istražio mnoge zemlje i napisao niz memoara. Usljed njihove vrijednosti, neka od njegovih zapažanja objavio je Stojan Novaković⁴¹.

Ova zapažanja su razne prirode. Većina ih se odnosi na trgovinu i sve što se tiče *n o v o g a p u t a*⁴². Neka od njih su od velike vrijed-

32 Ibid., 12. febr. 1824.

33 AE, Doss. pers. de Félix, 10. juna 1814.

34 AE, Traunik 2, 12. nov. 1812.

35 To jest Francuske akademije nauka.

36 AE, Doss. pers.

37 U Kostajnici ga nalazimo 22. dec. 1812. a u Prači 13. marta 1813. (AE, Salonique 17, str. 10—14 i 33—38.)

38 Ibid.

39 Nacionalni arhiv u Parizu (u daljem tekstu: AN), F¹³ 1850A, Consulat de Salonique.

40 Ibid., Bosna Seraglio, 28. febr. 1813.

41 St. Novaković, **Francuske službene beleške o zapadno-balkanskim zemljama iz 1806—1813**, **Spomenik SAN**, XXXI, 1898, str. 138—143.

42 *N o v i p u t*, kojim se odvijao saobraćaj naročito poslije osnivanja Ilirskih provincija, prolazio je u Bosni kroz gradove: Kostajnica — Novi — Banja Luka — Travnik — Sarajevo — Novi Pazar (zatim kroz Prištinu i Skoplje za Solun ili Carigrad).

nosti i značaja, čak i danas, za poznavanje i proučavanje ekonomskog života Bosne u to doba. To je slučaj naročito s memoarom koji nosi naslov »Aperçu du commerce général de la Bosnie«, koji je on napisao u Sarajevu 21. februara i 8. marta 1813. i koji je ostao neobjavljen do danas⁴³.

Ne manje zanimljivi su utisci koje sadrži Furkadov putni dnevnik: to su, po riječima samoga autora, »obavještenja sasvim nova i pouzdana« o zemlji, sakupljena »na konju koji je išao običnim korakom, sa satom i busulom u ruci, s termometrom, barometrom, itd.⁴⁴»; pisac se zaustavljao svaka tri sata da bi redigovao svoja zapažanja.

Ovaj dnevnik se dijeli na dva dijela. Prvi daje geografske podatke o Bosni »ukoliko se može o tome dati sud na osnovu gledanja i razgovora s nekim stanovnicima«⁴⁵. Iako ovaj dio sadrži samo opšte stvari, on je, po riječima autora, »od znatnog interesa za geografiju, za putnike, vojna lica, vladu koja hoće da bude obaviještena o duhu naroda i o sklonostima ljudi na licu mjesta«⁴⁶. Stojan Novaković je iz njega objavio odlomke koji se odnose na »opis naroda«, jer su mu se oni učinili »oštrim i zanimljivim«⁴⁷. Drugi dio dnevnika⁴⁸ posvećen je »posebnim pojedincima« o putovanju autora, o dočeku koji mu je bio priređen, o običajima kojima je bio svjedok, o političkom stanju hrišćana itd.⁴⁹

III. ZAPAŽANJA FRANCUSKIH PUTNIKA O SARAJEVU POČETKOM XIX STOLJEĆA

Svi ovi francuski putnici koji su dolazili u Sarajevo početkom XIX vijeka zabilježili su svoja zapažanja o glavnom gradu Bosne. I ta se zapažanja razlikuju, po svome karakteru, od zapažanja ranijih francuskih putnika, onih iz XVII vijeka, kao što se i oni među sobom razlikuju. Dok su putnici XVII vijeka bili mahom slučajni prolaznici, koji su posjećivali Sarajevo idući na istok, i dok su njihova zapažanja bila više slučajna i letimična, a njihove putne zabilješke nejednake vrijednosti, dotle francuski putnici s početka XIX vijeka dolaze u Bosnu i u Sarajevo, čak i onda kada idu na Istok, s određenim ciljem da ispituju prilike i način života.

Tri su, uglavnom, vida Sarajeva i njegova života o kojima su nam oni ostavili svoja zapažanja: 1) živopisni izgled grada; 2) političke prilike u njemu; 3) ekonomski, naročito trgovački život Sarajeva. Zadržimo se kratko na svakom od ova tri vida.

43 AE, Salonique 17, str. 10—14 i 33—38. — Ovaj memoar objavljen je u izdanju Naučnog društva Bosne i Hercegovine (grada — XI, 1961).

44 Ibid., 6. febr. 1813, str. 5.

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Stojan Novaković, loc. cit., str. 138.

48 Mi smo pokušali da ga nademo u Arhivu Ministarstva spoljnih poslova u Parizu; ali naši naponi nisu urodili plodom.

49 AE, Salonique 17, Sarajevo, 6. febr. 1813, str. 5.

1. Živopisni izgled Sarajeva

Pogled na glavni grad Bosne izaziva kod mnogih putnika izraze divljenja: u njihovim očima Sarajevo pruža »veličanstven vidik«, »uzvišen položaj« itd. Navedimo neke od tih svjedočanstava:

»Sarajevo« (piše jedan anonimni putnik) ima krasan položaj, na obje obale Miljacke, na mjestu gdje rijeka izlazi iz stijena, da bi natopila plodnu ravnicu. Kuće ispunjavaju dolinu i pružaju se u polukrug na obroncima planina; kameni mostovi, džamije, hamami, hanovi, javne ustanove svih vrsta nalaze se u velikom broju. Kuće poredane u obliku amfiteatra i okrečeni zidovi njihovi odaju sjaj i svježinu [...]; njegove ulice, vrlo strme, pokrivene su sitnom kaldrmom, dosta dobro sačuvanom, ali vrlo lošom, i obično su jako široke⁵⁰.

U očim Šarla Pertizjea, glavni grad Bosne predstavlja »bogat amfiteatar gdje se sjenke sa tvornicama i minaretima slažu u živopisnu, vrlo srećnu kompoziciju«, dok se »široka ravnica, koja se širi poput prednjeg dijela pozornice, i u koju se stiču vode sa svih strana, kao i uzvisine koje uokviruju ovaj prostorni bazen i doprinose snažno njegovom šarolikom izgledu, upotpunjuju sliku koja graniči s veličanstvenim«⁵¹.

Šarl Pertizje bilježi svoja zapažanja i o nekim javnim ustanovama u Sarajevu: džamije su, u njegovim očima, »elegantne građevine«, a sarajevski bezistan i čaršija nadmašuju sve one koje je dotad vidio⁵². Kuće su ljepše od kuća drugih gradova: spolja okrečene, one pružaju »izgled čistoće i svježine kojima se odlikuje ovaj grad«⁵³, one daju ovome gradu »sjaj i svježinu koje ne nalazimo u drugim turskim gradovima«⁵⁴.

Pomalo čudna stvar: Ni Šomet De Fose, ma koliko bio lišen ukusa za živopisnost, ne propušta da istakne »vrlo živopisan pogled«⁵⁵ na Sarajevo. On naročito ukazuje na bašte, zasađene drvećem, koje se nižu jedna do druge, i ističu se među zgradama i ostavljaju prijatan utisak⁵⁶.

Navedimo, najzad, svjedočanstvo Feliksa Božura, koji osvjetljava raznolike vidove Sarajeva, grada koji je, po njegovom mišljenju, jedan od najljepših u Turskoj: »... tamnozeleni boja drveća miješa se ugodno s bjeličastim kupolama i minaretima džamija. Lijepa i vedra ravnica, koja se pruža poput ogromne čistine ispred grada i u koju dotiču sa svih strana vode, brežuljci koji okružuju ovaj bazen i uljepšavaju ga

50 Istorijski arhiv rata (u daljem tekstu: AG), *Mémoires et reconnaissances*, 1625, *Itinéraire de Sign à Constantinople par la Bosnie, la Haute Macédoine et la vallée de la Maritza*, note 21.

51 Ch. Pertusier, *La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'Empire ottoman*... Paris, Librairie de Charles Gosselin, 1822, str. 311.

52 O. c., str. 313.

53 Ibid.

54 AG, *Mém. et reconn.*, 1625, *Itinéraire*..., note 21.

55 Chaumette, o. c., 33.

56 Ibid.

raznolikošću vidova daju toj slici život i veličinu i čine Sarajevo jednim od najljepših gradova u Turskoj⁵⁷.

Međutim, kad putnici stignu u sam grad, oni su u manjoj ili većoj mjeri razočarani prljavštinom i bijedom, čiji su svjedoci. Tako, H. Pukvil, koji je bio izdaleka, oduševljen »neobično divnim pogledom«, ne krije svoje razočarenje kada vidi grad izbliza: »... što se više približujemo, veli on, čar iščezava, i vrlo vedru sliku zamjenjuje slika nečistoće i bijede. Iako je još bilo hladno,⁵⁸ usljed jugovine koja je otpočinjala bilo je još više blata, i vidio sam, na ulicama kojima smo prolazili, crknute volove i konje, iz čijih lješina je izbijao nepodnošljiv smrad, a da to, izgleda, nije nimalo smetalo Turcima⁵⁹.

2. Sarajevo: oligarhijska republika

U čitavoj Bosni, u političkom pogledu, Sarajevo je zauimalo poseban položaj. Njegova neovisnost od vezira i centralne vlasti bila je tolika da je ono smatrano, s pravom, nekom oligarhijskom republikom.

Mnogim putnicima ovoga doba padao je u oči poseban položaj glavnog grada Bosne, i ne jedan od njih ukazao je na to. P. David okarakterisao je Sarajevo kao »vrstu oligarhijske republike koja voli da pakosti veziru u svemu⁶⁰, i koja »više ne priznaje autoritet paše⁶¹. Furkad konstatuje da su »stanovnici Sarajeva neovisni, da su neposlušni paše i vrlo malo skloni da izvršavaju njegova naređenja⁶². Rula-Mazlijer i Pukvil idu još dalje: prvi ističe da se Bosna »upravlja prema duhu i impulsu stanovnika Sarajeva, koji su gotovo uvijek u opoziciji prema veziru⁶³; a po mišljenju drugoga, ovaj grad je »jedna od najbuntovnijih metropola [...] u evropskoj Turskoj. Njegovo stanovništvo [...] je na glasu po svojim nemirima⁶⁴.

Usljed toga svoga posebnog položaja, Sarajevo, iako glavni grad, nije sjedište bosanskog vezira: on se u njemu zadržava, »kao musafir«, po tri dana, kad dođe u Bosnu i kad je napušta. »Već u ovom gradu«, piše Šomet, »on (vezir) počinje da uviđa da neće biti gospodar. Kad mu se (Sarajevu) približi, sve istaknute ličnost pođu mu u sretanje, u pratnji gotovo svih Turaka koji mogu da nose oružje. Primaju ga sa svim znacima poštovanja; ali oružje ostave samo kod dvije stotine ljudi

57 F. Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire ottoman...*, Paris, Firmin-Didot Frères, 1829, t. I, str. 403.

58 Pukvil je prošao kroz Sarajevo početkom marta 1807.

59 Fr. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce...*, Paris, Firmin-Didot, 1820, t. II, str. 466.

60 M. Gavrilović, *Ispisi iz pariskih arhiva*, Beograd, SAN, 1904, str. 268.

— H. Kreševljaković pripisuje ovaj pcvlašćeni položaj Sarajeva njegovoj moćnoj organizaciji obrtnika. (Upor. H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1935, str. 81—82.)

61 Ibid., str. 336.

62 AE, Salonique 17, 6. febr. 1813.

63 Th. Roux-la-Mazelière, *Mémoire sur la Bosnie*, GZM, XVIII, 1906 str. 319.

64 Fr. Pouqueville, o. c., t. II, str. 466—467.

njegove pratnje; ostale njegove pratioce razoružaju. Vezir, kao i njegovi ljudi, stanuje i jede tri dana u Sarajevu, a zatim kreće na put za Travnik u pratnji sarajevskih janjičara i svojih ljudi, kojima je vraćeno oružje. Postupak je isti kad vezir napušta Bosnu⁶⁵. Ovoj mjeri, po mišljenju pisca »Futovanja u Bosnu...« »treba pripisati mali autoritet koji vezir uživa u Bosni«⁶⁶.

Zašto sjedište vezira nije Sarajevo nego Travnik? Naši putnici se u tome sasvim ne slažu, i daju ponekad čudna objašnjenja. Za Šometa, uzrok tome je bolest od koje je bolovao jedan vezir kada je živio u Sarajevu, bolest koju je izazvao »rdav kvalitet vode«, kao glavni razlog:

»Godine 1773«, piše on, »jedan vezir, čije je namjesništvo bilo produžen od prije više godina, boravio je obično bolestan u Sarajevu. Njegovu bolest su pripisivali rdavom kvalitetu vode. Čista voda Lašve, svježiji zrak, lijepe šetnje, povratili su paši zdravlje, a Travnik razglasili kao mjesto korisno po zdravlje. Vezir koji je došao poslije njega isto tako se tu nastanio; i otada je stanovnicima Sarajeva pošlo za rukom da pretvore u običaj, to će reći kod Turaka u zakon, da beglerbeg ne može više da živi u njihovom gradu«⁶⁷.

Pukvil misli, naprotiv, da je Sarajevo prestalo da bude vezirovo sjedište zato što je »jedan od ovih satrapa skinuo glavu jednom dijelu istaknutih ljudi ovoga grada, pa su stanovnici izdejstvovali da oni (veziri) ne žive među njima«⁶⁸. Najzad, po mišljenju Š. Pertizjea, nalazeći se u Sarajevu »u jednom kritičnom položaju, sličnom položaju paše u Egiptu kada su ga beji držali kao zatočenika u kairskoj tvrđavi«⁶⁹, i »preplašen zbog velikog broja janjičara koji sačinjavaju stanovništvo ovog grada i upravljaju javnim mnjenjem čitave pokrajine, bosanski paša je morao da ga napusti i da izabere Travnik kao svoje sjedište«⁷⁰.

Gdje je istina? Istorija nas uči da je Sarajevo prestalo da bude sjedište vezirovo još od 1582. i da je Banja Luka postala njegovo sjedište. Razlozi tome su bili prije strategijske prirode: približiti što više glavni grad, kao bazu operacija, granici neprijatelja⁷¹. Docnije, međutim, 1639. godine, kada su Turci počeli da se povlače, veziri su se nastanili u Travniku⁷², i to je potrajalo (ako se izuzme prekid od 1832. do 1838) sve do 1850. godine. (Po mišljenju nekih drugih istoričara, sjedište vezira preneseno je u Travnik tek 1697. godine⁷³.)

65 Chaumette, o. c., str. 87.

66 Ibid., 87.

67 Ibid., 38.

68 Pouqueville, o. c., t. II, str. 467, note 1.

69 Ch. Pertusier, o. c., str. 211.

70 Ibid., str. 211—212.

71 Upor. VI. Ćorović, Bosna i Hercegovina, Beograd, Srpska književna zadruga, 1925, str. 68.

72 Ibid., str. 68.

73 Upor. Evlija Čelebija, *Putopis*, odlomci o jugoslovenskim zemljama (preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović), Sarajevo, Svjetlost, 1954, str. 142, nap. 11.

Vezir šalje u Sarajevo muteselima koji u njemu upravlja u njegovu ime. Ovaj vezirov zastupnik ima u svojim rukama upravu i policiju, ali on »vrši svoju vlast samo nad rajom«⁷⁴, prema Šometu; nad muslimanima »njegova vlast je ravna nuli«⁷⁵. Po mišljenju Leklera, Sarajevo je »neka vrsta republike bez poglavara, bez stalne vlade, u kojoj niko ne naređuje, u kojoj niko ne sluša, ali u kojoj su svi složni u potcjenjivanju autoriteta paše, koji se čak ne usuduje da izda naređenje na teritoriji na kojoj je ono glavni grad«⁷⁶. Dešava se čak da pašinog predstavnika otjeraju iz Sarajeva »pod najmanjom izlikom«⁷⁷.

Odakle dolazi ovaj poseban položaj Sarajeva?

Ovaj grad je igrao u ovo doba važnu ulogu u vojnom i trgovačkom pogledu: on »broji u svojim zidovima blizu dvadeset hiljada janičara, jer su gotovo svi stanovnici (odrasli muslimani) janičari«⁷⁸; a on krije u sebi »ogromna bogatstva«; u njemu žive »najbogatije i najmoćnije age«⁷⁹. Ali Sarajevo uživa takođe »mnogobrojne privilegije« političke: »Stanovnici ovoga grada«, piše Šomet, »održavaju svoj uticaj na divanu slanjem u Carigrad, jedanput u godini, dvaju izaslanika odabranih u gradu. Ovi zastupnici, koje Porta priznaje kao zastupnike Sarajeva, imaju dužnost da odnesu sultaniji (validi) pašmakluk«⁸⁰, koji ovaj grad duguje i koji dostiže iznos od 25.000 prijestera (37.500 zlatnih franaka) otprilike. Oni donose, osim toga, kao darove sultanu šest biopih bosanskih konja i 8.000 turskih cekina (oko 88.000 zlatnih franaka). Donose takođe niz dragocjenosti, kao: zlatni i srebrni brokat, kadivu itd., koje tu dijele svim ljudima«⁸¹. Eto na koji način i kakvim sredstvima stanovnici Sarajeva mogu da »često dobiju ono što traže za svoj grad«⁸². Zahvaljujući naročito zauzimanju i uticaju sultanije (Valide), to jest sultanove majke, koja je, budući da uživa jedan dio prihoda Sarajeva, postala zaštitnica grada, — njihove molbe i zahtjevi su uslišani«⁸³.

Vezirima koji su htjeli da ga potčine Sarajevo je znalo da pruži ogorčen, čak oružan otpor. Takav je bio slučaj u novembru 1814. godine sa Siliktar Ali-pašom, »odvažnim ratnikom«, koji je, pošto je ugušio srpski ustanak, htio da »urazumi« buntovnike Sarajeva.⁸⁴ On je od sultana dobio — sa »handžarom, ukrašenim dijamantima [...], srećnim znakom svakog dobrog uspeha«⁸⁵ — »punomoć da raspolaže svom

74 Chaumette, o. c., str. 36.

75 Ibid., 36.

76 Leclerc (Jean de Montpye), *Memoire sur la Bosnie*, GZM. XVIII, 1906, str. 336.

77 Chaumette, o. c., str. 36.

78 Leclerc, o. c., str. 336.

79 Roux-la-Mazelière, o. c., str. 319.

80 Po Šometovim riječima, to je neka vrsta priloga »koji neki gradovi Otomanskog carstva šalju glavnim ženama harema«.

81 Chaumette, o. c., str. 36—37.

82 Ibid., 37.

83 Ibid., 35—36.

84 AE, Travnik 3, 20. nov. 1814.

85 Ibid., 29. dec. 1814.

vojskom za koju bude smatrao da će mu biti potrebna u službi⁸⁶. Sakupio je mnoštvo vojske. »toliko veliko, ali tako malo u srazmjeri sa slučajem Sarajeva, da je francuski konzul pomislio kako vezir ima u stvari drugi cilj«, a da su sarajevski buntovnici bili tek izlika (prema izvještaju D'Avne [D'Avenat], radilo se o »četrdeset hiljada vojnika iz Bosne, pored onih iz Raše«⁸⁷). Čak, po naređenju vezira, uprkos tome što su bile slabo raspoložene da krenu protiv svoga vlastitog glavnog grada, trupe iz ostalih dijelova Bosne su stizale u vezirov logor, koji je bio smješten u Vitezu, na jednu milju od Travnika⁸⁸. Tu su bile trupe iz Zvornika, Gradiške, Bugojna, Hercegovine itd. (dok su se trupe iz Banje Luke, nezadovoljne, pobunile protiv svoga paše, tako da se ovaj morao povući sa svojih tri stotine Arnauta). Međutim, neke od ovih trupa su prešle na stranu sarajevskih pobunjenika, koji su, pojačani na taj način, uspjeli da potuku vezirovu vojsku tako jako da je vezir doživio poraz (čak je morao da napusti Travnik); morao je, najzad, da pregovara sa pobunjenicima i da im žrtvuje »neke ljude radi sklapanja mira« (između ostalog vezir je morao da »otпусти [...] svoga čehaju, koga je mnogo volio, i da raspusti albanske vojnike koje je zatekao u službi kao plaćenike«⁸⁹). Ovaj »rat« i kuga koja je vladala u to doba »toliko su pogodili stanovništvo Travnika i njegove okoline (prema D'Avninom izvještaju) da zemlja ostaje neobrađena i da se ne mogu zadovoljiti ni najosnovnije potrebe života«⁹⁰.

3. Ekonomski procvat Sarajeva

O ekonomskom i trgovačkom životu Sarajeva u ovo doba mi smo nedavno, i opširno, govorili na drugom mjestu, u jednom drugom našem članku, koji upućujemo zainteresovanog čitaoca⁹¹. Ovdje ćemo dati samo kratak rezime njegov.

Blagodareći svom povoljnom geografskom položaju, Bosna je igrala u to doba zračajnu ulogu u trgovini između Zapada i Istoka; utoliko značajniju što su pomorski putovi koji su vezivali Zapad i Istok bili tada ugroženi ili zatvoreni. Kroz nju je prolazio, s jedne strane, put od Soluna do Ilirskih provincija a, s druge strane, put koji je vodio od Soluna u Beč.

Prvi put je mnogo važniji. On je prolazio kroz gradove: Kostajnicu — Novi — Banju Luku — Travnik — Sarajevo — Novi Pazar — Prištinu — Vranje. U ovom posljednjem mjestu put se račvao, i jedan krak je vodio u Carigrad, dok je drugi išao u Solun, pro-

86 Ibid., 20. nov. 1814.

87 Ibid., 29. nov. 1814.

88 Ibid., 29. dec. 1814.

89 Ibid., 3. mart 1815.

90 Ibid., 3. mart 1815.

91 Upor. M. Šamić, *Ekonomski život Bosne i Sarajeva početkom XIX vijeka*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*; Sarajevo, 1961. str. 111—134.

lazeći kroz Skoplje i Štip. Dobićemo neki pojam o širini trgovine i količini robe (u prvom redu pamuka) prenesene ovim putem (na konjskim karavanima, od kojih je svaki brojao od sto do sto pedeset konja) ako navedemo da je u periodu od 17. decembra 1811. do 26. decembra 1812. kroz Travnik prošlo više od 21.000 tovara pamuka. Međutim, ova tranzitna »levantska trgovina« završila se iz više razloga, na kraju Sarajeva, potpunim fijaskom.

Blagodareći svom pogodnom položaju i svojoj trgovini, Bosna je doživjela u to doba relativno velik prosperitet, koji je pogodio, pored ostaloga, brzom razvoju nekih gradova. Naročito jedan grad je doživio pravi ekonomski procvat: Sarajevo. Ono taj svoj procvat duguje u prvom redu pogodnom položaju, koji je od njega stvorio, prema riječima tadašnjih putnika, »Stjecište znatne trgovine«, vlasnika »dosta velikih kapitala«, »centar vrlo velikih poslova«.

Sarajevo je služilo kao posrednik za sav bosanski izvoz i uvoz: u ovom gradu su skupljani artikli namijenjeni za izvoz i artikli koji su se uvozili u Bosnu iz inostranstva: iz Francuske, Njemačke, Austrije, Švicarske, Italije, Engleske, kao i iz raznih zemalja Otomanskog Carstva.

Ekonomski procvat Sarajeva i mamac »ogromnih zarada« koje su se u njemu nudile privlačili su strane i bosansko-hercegovačke trgovce, koji su u njemu otvarali svoje trgovačke kuće. U Sarajevu su, pored ostalih, postojale: jedna francuska trgovačka kuća (Fraissinet et Cie), jedna austrijska trgovačka kuća (L. Rosenfeld), veći broj grčkih komisionara (Basileo Simeon, Alessio Constantin i George Nicolo Riso) i više bosanskih trgovačkih kuća, od kojih je najvažnija bila kuća Leona Levija (njen kapital se penjao, prema mišljenju Furkade, na 150.000 cekina, ili gotovo 2.000.000 zlatnih franaka, a imala je komanditna društva u Beču, Veneciji i Solunu).⁹² Od drugih velikih bosanskih trgovačkih kuća pomenimo kuće: Vita Danon, Calme Schinazzi (Kalmi Eskenazi?), Budimlić (kapital: 1.000.000 zlatnih franaka), Dimitrović (kapital: 800.000 zlatnih franaka), Gavro Demirović i braća (kapital: 650.000 zlatnih franaka), Lazar Lazić, Jovo i Đuro Mičić.⁹³

Furkad daje isto tako neke podatke o novcu koji je bio u optjecaju u Sarajevu, o mjenjačkom kursu i bazi plaćanja.⁹⁴

92 AE. Salonique 17. str. 34.

93 AE. Salonique 17. str. 10—14 i 33—38.

94 Ibid., str. 37—38.

RÉSUMÉ

LA VIE À SARAJEVO AU DÉBUT DU XIXe SIÈCLE D'APRÈS LES NOTES DE QUELQUES VOYAGEURS FRANÇAIS DE L'ÉPOQUE

Plusieurs Français, se rendant en Orient, passèrent par Sarajevo dès le XVIIe siècle. Mentionnons, entre autres, les noms de Louis Gédoyen, Quiclet et Poulet, au XVIIe siècle, et celui du comte de Bonneval, au XVIIIe. Ce dernier passa, en 1730—1731, plus d'un an à Sarajevo et, bien qu'issu d'une ancienne famille de fervents catholiques, il y embrassa l'islam.

Mais, par suite de l'intérêt que Napoléon portait aux pays slaves du sud, et à l'Orient en général, nous rencontrons de nombreux voyageurs français en Bosnie et à Sarajevo surtout au début du XIXe siècle. Ils peuvent être répartis assez succinctement en plusieurs groupes, d'après leur profession et le but de leur voyage en Bosnie: diplomates (Pierre David, consul général de France à Travnik, Chaumette Des Fossés), envoyés militaires (Charles Pertusier, Félix Beaujour), officiers de reconnaissance (le général Ch. —N. d'Anthouard, les capitaines Leclerc, Roux-la-Mazelière, Riollay), quelques Français de passage (Hugues Pouqueville, Pascal-Thomas Fourcade), etc.

Tous ces voyageurs, officiels ou non, avaient l'heureuse habitude, imposée à certains d'entre eux, de décrire leur itinéraire, de composer des récits de voyage, de noter leurs impressions sur le pays et sur ses habitants.

Le présent article, pour lequel M. Šamić a utilisé quelques fragments de son ouvrage **Les Voyageurs français en Bosnie...** (Paris, Didier, 1960, 285 pp.), est consacré au séjour des voyageurs français à Sarajevo et aux trois aspects que présentent, d'après leurs impressions et leurs notes, la vie de la capitale bosniaque: l'aspect pittoresque (Sarajevo offre «un magnifique coup d'oeil»), l'aspect politique (Sarajevo: république oligarchique), l'aspect économique (Sarajevo: ville florissante).